

STANISŁAW SZUMSKI
Warszawa

STAN I POTRZEBY BADAŃ NAD POLSKĄ GRUPĄ ETNICZNĄ W W. BRYTANII¹

W zasadzie znana jest geneza polskiej emigracji do W. Brytanii. Natomiast znacznie mniej znane są zagadnienia związane z analizą procesów, jakim podlegali polscy emigranci w tym państwie. O takim stanie rzeczy zdecydowało szereg przyczyn.

W latach przed II wojną światową zamieszkiwało w W. Brytanii około 4 500 Polaków. Poza sporadycznymi przypadkami, pierwsza większa liczba Polaków — około 500 osób — przybyła do Anglii po powstaniu listopadowym. W 1849 r. dotarło przez Turcję i Maltę około 200 żołnierzy Polskiego Legionu na Węgrzech. Po powstaniu styczniowym liczba Polaków dochodzi do około 1 500. Od końca XIX w. Polacy zaczynają osiedlać się w Anglii w celach zarobkowych. Ich terenem zamieszkania stają się głównie Londyn, Manchester i hrabstwo Lenark.

W okresie międzywojennym przybywa w celach zarobkowych około 1 500 osób. II wojna światowa stanowi okres przelomowy w historii tworzenia polskiej grupy etnicznej w W. Brytanii. W wyniku wojny i wydarzeń politycznych, związanych z jej zakończeniem, osiedliło się tam ogółem około 150 tys. Polaków².

O dzisiejszym charakterze polskiej grupy etnicznej w W. Brytanii decyduje właśnie ta ostatnia fala emigrantów. Stworzyła ona typ emigracji politycznej — u podłoża decyzji pozostania tkwiły bowiem bardziej lub mniej świadome motywacje polityczne. Wpłynęły one na specyfikę procesów kulturowych, jakim podlega ta grupa w społeczeństwie brytyjskim. Generalnie należy stwierdzić w wielkim uproszczeniu, że występuje tutaj zjawisko nieporównywalnie większej roli centralnego ośrodka dyspozycji politycznej niż na przykład w typie emigracji zarobkowej. Specyficznie też, odpowiednio do potrzeb realizacji określonych celów politycznych, ukształtowany został cały system nadbudowy poli-

¹ Określenie „polska grupa etniczna” w stosunku do sytuacji brytyjskiej wydaje się być najbardziej adekwatne. Mamy tam bowiem do czynienia z Polakami, emigracją i Polonią. (Kryterium podziałów za Z. Tomkowskim, *Kształtowanie się więzi Polonii z krajem*. „Sprawy Międzynarodowe” nr 7/1974).

² B. Jeżewski, *Rocznik Polonii 1958 - 1959*. Londyn 1959, ss. 156 - 158.

tyczno-organizacyjnej oddziaływający na całą polską grupę etniczną w tym kraju.

Należy zaznaczyć, iż w nauce polskiej do dnia dzisiejszego problematyka polskiej grupy etnicznej w W. Brytanii nie została podjęta, pomijając kilka prac głównie o charakterze przyczynkarskim. W działaniach poznawczych prowadzonych przez polską grupę etniczną w tym kraju występuje rażąca dysproporcja pomiędzy ilością prac związanych z geną emigracji politycznej a liczbą publikacji obrazujących współczesne przemiany grupy.

Sytuacja taka z pozoru wydaje się paradoksalna. Dysponujemy bowiem danymi świadczącymi o aktywności polskiej grupy etnicznej. Istnieje również bardzo duża ilość opracowań emigracyjnych o charakterze historyczno-politycznym, ale dotyczących przede wszystkim problematyki okresu międzywojennego, II wojny światowej i zagadnień politycznych w czasie i po jej zakończeniu. Ukazuje się także kilka pism o charakterze naukowym lub popularnonaukowym, jednakże nie zapewnia nam to rozeznania w procesach, jakie zachodzą w polskiej grupie etnicznej w W. Brytanii³.

Na szczególną uwagę zasługują tylko trzy prace poświęcone omawianej grupie.

Pierwszą, ze względu na chronologię analizy i okresu powstania, należy wymienić pracę jednego z nestorów polskiej socjologii, profesora Kazimierza Dobrowolskiego, *Asymilacja ekonomiczna, kulturalna i polityczna robotników polskich w Londynie*⁴. Ukazała się ona w 1936 r., jako rezultat pobytu autora w W. Brytanii. Dokonano w niej wszechstronnej analizy procesów, jakim podlegali polscy emigranci przybyli tam przed II wojną światową. Stanowi pierwszą i najpełniejszą próbę całościowej analizy procesów asymilacji Polaków w tym kraju. Wcześniejsze prace traktujące o Polakach w Anglii, Szkocji lub Walii posiadały przeważnie charakter opisu lub reportażu, pozbawione były fachowego warsztatu naukowego⁵.

Z obszernej analizy procesów asymilacji Polaków przybyłych do Anglii

³ Instytucje i biblioteki emigracyjne posiadają wiele dokumentów archiwalnych z okresu Polski międzywojennej oraz II wojny światowej. Ponadto organizacje emigracyjne dostarczają w swej działalności wielu bieżących źródeł analizy. Polska prasa i wydawnictwa stałe liczyły w 1975 r. 31 pozycji, wśród nich takie jak *Teki Historyczne* i *Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego*. Na wyróżnienie zasługuje też działalność dokumentacyjna B. Jeżewskiego.

⁴ K. Dobrowolski, *Asymilacja ekonomiczna, kulturalna i polityczna robotników polskich w Londynie*. Kraków 1936.

⁵ Np. praca J. Badeniego, *Polacy w Anglii*. Odbitka z „Przeglądu Powszechnego”, Kraków 1890, 67 ss.

w XIX i początkach XX w. dokonanej w oparciu o źródła zarówno zastane, jak i nowe, powstałe dzięki systematycznym badaniom naukowym (terenowym), wyłania się z pracy Dobrowolskiego obraz przemian, odzwierciedlający przebieg tych procesów wśród polskiej emigracji ekonomicznej. Analiza K. Dobrowolskiego, mimo iż dokonana ponad czterdzieści lat temu, stanowi nadal bardzo cenną pozycję w zakresie omawianej problematyki.

Za podstawową w chwili obecnej publikację, dotyczącą procesów społeczno-kulturowych, jakim podlegają polscy imigranci w W. Brytanii, należy uznać pracę doktorską Jerzego Zubrzyckiego — obecnie profesora Uniwersytetu w Canberze — *Polish immigrants in Britain*⁶. Jednym z autorów przedmowy do tej pracy jest Florian Znaniecki.

Zubrzycki stara się w swej pracy określić przebieg procesów przystosowania się polskiej grupy etnicznej do pobytu w W. Brytanii. Dokonuje tego na tle analizy historycznego kształtowania się zjawiska, w kontekście porównań z innymi kierunkami emigracji z ziem polskich i Polski. Procesy przystosowania określa na tle wpływających na nie czynników, takich jak motywy emigracji, skład grupy, układ organizacyjny, a także instytucje polskie — kościół i prasa.

Z analizy Zubrzyckiego, dokonanej głównie w oparciu o źródła zastane, wyłania się specyficzny obraz kształtowania się procesów przystosowania w odniesieniu do przybyłych do W. Brytanii Polaków. Wyróżniając trzy kategorie procesów: asymilacja (*assimilation*), przystosowanie (*acomodation*) i konflikt (*conflict*), autor zalicza sytuację polskiej grupy etnicznej do kategorii drugiej, co wydaje się w pełni uzasadnione. Jest to wynikiem ukształtowania się systemu społecznego emigracji, który powstał w okresie wojennym i bezpośrednio po wojnie, odpowiadającego realizacji określonych celów, stanowiących motywację pozostania w tym kraju.

Wnioski z tej pracy, która swą analizą obejmuje okres do lat 50-tych, nie pozwalają jednak w pełni rozwiązać wielu dzisiejszych problemów związanych z procesami występującymi w tej grupie. Wydaje się, że próby określenia dalszego rozwoju procesów przystosowawczych są najsłabszą stroną opracowania. Główny czynnik wpływający na ukształtowanie tej emigracji i specyficznego dla niej systemu instytucjonalno-organizacyjnego — dokonana w oparciu o określony wybór — decyzja polityczna — mógł spełniać swoje funkcje w odniesieniu do generacji, która tę decyzję podejmowała. System ten może działać inaczej w odniesieniu do generacji już urodzonej w W. Brytanii, której w dużym stopniu obce są motywy rodziców, wpływające na pozostanie poza granicami Polski. Młoda

⁶ J. Zubrzycki, *Polish immigrants in Britain. A study of adjustment*. The Hague 1956, 219 ss.

generacja nie jest też skazana na konieczność korzystania z pomocy wielu instytucji emigracyjnych, ponieważ funkcje takie spełniają przede wszystkim instytucje brytyjskie. Autor uzależnia zresztą dalsze kształtowanie się tych procesów od możliwości realizacji celów emigracji. Zgodnie z jego twierdzeniem, mogłoby to oznaczać przejście z typu przystosowania do typu asymilacji, mimo usilnych starań instytucji emigracyjnych do zachowania polskości grupy. Potwierdzenie istnienia obecnie tendencji do asymilacji możliwe jest przez dokonanie starannej analizy naukowej kształtowania się tych procesów w latach ostatnich, szczególnie w drugiej generacji.

Wiele kłopotów sprawia natomiast ocena pracy B. Czaykowskiego i B. Sulika, *Polacy w Wielkiej Brytanii*⁷. W przedmowie autorzy piszą: „[...] nie jesteśmy socjologami i nie staraliśmy się dać analizy socjologicznej Polonii brytyjskiej. Książka ma charakter raczej dziennikarski niż naukowy”. Z punktu widzenia metodologii nauk społecznych zastrzeżenie autorów jest w pełni właściwe. Fakty i oceny zawarte w publikacji mogą stanowić podstawę do weryfikacji naukowej. Natomiast bogactwo materiału, stanowiące efekt wieloletnich poszukiwań, sprawia, że żaden badacz polskiej grupy etnicznej w W. Brytanii nie może wymienionej pracy nie uwzględnić. Stanowi ona próbę ukazania polskiej grupy etnicznej w W. Brytanii w latach pięćdziesiątych, w podwójnym przekroju — najpierw terenowym, w Szkocji, Anglii i Walii oraz w Londynie, a następnie — w problemowym.

Analizy treści tej książki dokonał K. Hrabek w „Problemach Polonii Zagranicznej”⁸. Należy jednakże zaznaczyć, iż wykorzystanie tej książki w pracach naukowych musiałoby poprzedzić wielokrotna weryfikacja materiałów w niej zawartych.

W powojennej polskiej literaturze naukowej omawiany problem nie doczekał się jeszcze poważniejszych opracowań, nie licząc kilku artykułów w periodykach naukowych⁹. Nadal jest on mało zbadany i czeka na szersze i gruntowniejsze omówienie.

Do czynników, które wpłynęły na powyższą sytuację — nie odpowiadającą zresztą ani stanowi bazy źródłowej, ani realnemu zapotrzebowaniu na wyniki badań — można zaliczyć:

⁷ B. Czaykowski, B. Sulik, *Polacy w Wielkiej Brytanii*. Paryż 1961, 851 ss.

⁸ K. Hrabek, „Problemy Polonii Zagranicznej” t. 2, 1961, ss. 250 - 260.

⁹ Np. I. Krężałek, *Adaptacja społeczna i ekonomiczna Polonii brytyjskiej a poczucie odrębności narodowej*. „Przegląd Zachodni” nr 2/1974; S. Mońka, *Szkolnictwo polskie w Wielkiej Brytanii*. „Problemy Polonii Zagranicznej” t. 3, 1967/68, ss. 179 - 188; F. Adamski, *Emigracja polska w Wielkiej Brytanii*. „Studia Polonijne”. Towarzystwo Naukowe KUL, t. 1, 1976, ss. 161 - 181.

1. Młodość historyczną zjawiska. Emigracja z terenów polskich i Polski do W. Brytanii sięga w zasadzie lat II wojny światowej. Emigracja wcześniejsza stanowiła ilościowo zjawisko marginesowe i nie decyduje o charakterze całości.

2. Brak bodźców badawczych wynikających z poszukiwań badawczych nad problemem wzajemnych związków historycznych i kulturowych pomiędzy Polską i W. Brytanią. W porównaniu z stosunkami Polski z państwami sąsiadującymi czy np. Francją, historyczne i kulturowe kontakty polsko-brytyjskie nie charakteryzowały się szczególnym natężeniem i znaczeniem.

3. Na brak zainteresowania w tradycji polskich badań nad emigracją w W. Brytanii wpłynęły powyższe dwa czynniki. Zajmowano się głównie sytuacją na gruncie amerykańskim, w państwach sąsiadujących i we Francji. Charakter polskiej emigracji do W. Brytanii z okresu II wojny światowej i sprawy, jakimi się ona zajmuje, tłumaczą również fakt braku opracowań emigracyjnych.

4. Specyficzne trudności badawcze, jakie wynikają z charakteru emigracji polskiej do W. Brytanii i niezwykle skomplikowanie samej problematyki.

Powyższe trudności nie mogą jednak przysłonić faktu, iż istnieje pilna potrzeba podjęcia tych zagadnień przez naukę polską. Wymagają tego zarówno względy ogólnopoznawcze jak i praktyczne. Należy podjąć pilnie prace badawcze nad pełnym katalogiem problemów, które przypisane są zjawisku emigracji i imigracji. Takie ujęcie problemu byłoby jednak w tej sytuacji naukowo mało płodne. Istnieje więc potrzeba koncentracji badawczej nad problemami najistotniejszymi z punktu widzenia dnia dzisiejszego.

Za najpilniejszą sprawę uznawałbym potrzebę analizy aktualnego stanu procesów asymilacji polskich imigrantów w W. Brytanii. Pobieżna analiza sytuacji w polskiej grupie etnicznej w tym kraju pozwala zauważyć fakty, świadczące o dokonywaniu się bardzo istotnych procesów, które nie występowały jeszcze kilkanaście lat temu. Istotne byłoby dokonanie analizy natężenia i zasięgu tych procesów, szczególnie w kontekście zmian generacyjnych dokonujących się w polskiej grupie etnicznej, przede wszystkim w typie emigracji politycznej. Istnieje zatem potrzeba współpracy przedstawicieli wielu dyscyplin, a szczególnie socjologii i nauk politycznych. Jest rzeczą zrozumiałą, że marksistowska analiza tych procesów musi być dokonana w aspekcie historyczno-dialektycznym. Powinny być w niej uwypuklone czynniki świadczące o specyfice ukształtowania tych procesów w warunkach brytyjskich, powinna też uwidocznić się dalsza ich perspektywa.

Kolejnym istotnym problemem badawczym w odniesieniu do polskiej

grupy etnicznej w W. Brytanii jest badanie treści funkcjonujących obecnie w tej grupie, związanych z identyfikacją i przynależnością do polskiego rodowodu etnicznego i kulturowego. Wiadomo, że działalność ośrodków emigracyjnych, nastawionych na realizację określonych celów politycznych, stworzyła sytuację, w której możliwe było powstanie kultury, czy też raczej „subkultury” polskiej, która nie jest w swoich treściach w pełni polska, ponieważ jej wartości powstawały w izolacji od rozwijającej się kultury narodu. Wiadomo też, że wbrew intencjom ośrodków emigracyjnych, obserwujemy w ostatnich latach proces stałego zbliżania się do Polski, o czym świadczy dynamicznie wzrastająca liczba osób polskiego pochodzenia przyjeżdżających z terenu W. Brytanii do kraju.

Kolejną grupę problemów, które należałoby jak najszybciej opracować — to zagadnienia związane z określeniem możliwości uczestnictwa polskiej grupy etnicznej w rozwoju wszechstronnej współpracy polsko-brytyjskiej. Przykłady z innych krajów dowiodły, iż aktywizacja osób polskiego pochodzenia może przynieść wiele pozytywnych wartości. Pomysłnie rozwijająca się współpraca polsko-brytyjska stwarza w tym względzie szerokie perspektywy. Szczególne znaczenie ma analiza możliwości współuczestnictwa w rozwoju tej współpracy najmłodszej generacji polskich imigrantów, która uzyskała już wysoki status w społeczeństwie brytyjskim.

Ważnym zadaniem badawczym jest analiza zjawisk związanych z życiem politycznym emigracji polskiej w W. Brytanii, przede wszystkim zbadanie roli politycznej ośrodków znajdujących się w W. Brytanii w odniesieniu do polskich grup etnicznych w innych krajach.

Przedstawione powyżej zestawienie na pewno nie wyczerpuje całości potrzeb badawczych nad polską grupą etniczną w W. Brytanii. Dokonanie trafnej analizy wymienionych problemów, bez wzbogacenia ogólnego poziomu wiedzy w tym zakresie, jest niezwykle trudne.

Należy mieć również na uwadze fakt, że ogólna synteza procesów emigracji z ziem polskich i Polski zyska na wartości, jeżeli będzie mogła uwzględnić mechanizmy kształtowania się tego zjawiska na gruncie brytyjskim. Teren ten daje możliwość ilustracji zjawiska specyficznego w dziejach polskiej emigracji. Dlatego tak ważne i pilne są te zagadnienia w działaniach nauki polskiej.

Można się spodziewać, że uwarunkowania, które wpłynęły na opóźnienia badawcze nad powyższymi zagadnieniami, okażą się czynnikiem korzystnym dla torowania możliwości poznania ich w sposób nowoczesny.